

Səməd Vurğunun bəzi nəzəri mülahizələrinə qərəzli münasibətlər haqqında...

Aslan Salmanov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: aslan_salmanov@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi və nüfuzlu ədəbiyyatşünas S.Vurğunun Mərkəzi mətbuatda 1953-cü ilin birinci yarısında çap edilmiş “Böyük sənət məsələləri” və “Şairin hüquqları” adlı məqalələrinə qarşı irəli sürülən rus ədəbiyyatşünası Y.Qorbunovanın, eləcə də Azərbaycan şairləri S.Rüstəmin, R.Rzanın və M.Rahimin münasibətinin qərəzli olması faktoloji materialların köməkliyi ilə əsaslandırılır. Eyni zamanda adıçəkilən müəlliflərin ustad şairin bütövlükdə yaradıcılığını inkar etmələri, onu milli xarakterin mahiyyətini yanlış anlamaqda, sosialist realizminin başlıca tələbi olan gerçəkliyə tarixi yanaşmadan geri çəkilməkdə, “millət” və “milli xarakter” anlayışlarının dəyişkən olduğunu nəzərə almamaqda, praktikadankənar, yanlış nəticələrə səbəb ola biləcək abstrakt fikirlər irəli sürməkdə... ittiham etmələrinin səbəbi mühitə – mövcud siyasi rejimlə əlaqələndirilir. Bununla yanaşı, şairə qarşı irəli sürülən ittihamların bir sıra hallarda (xüsusilə də, S.Vurğunun milli xarakterlə bağlı irəli sürdüyü mülahizələrlə bağlı) gerçəyi əks etdirdiyi də diqqətə çatdırılır. Onun bu problemlə bağlı irəli sürdüyü fikirlərin, doğrudan da, rejimin təbliğ etdiyi “xalqlar dostluğu” ideyasına cavab vermədiyi, eləcə də sosialist realizmi metodunun çərçivələrindən kənara çıxdığı bildirilir.

Məqalədə, eyni zamanda S.Vurğuna qarşı hücumların onun bədii yaradıcılığına təsiri və şairin bu mövzuda qələmə aldığı bəzi əsərlər də xatırlanır.

Acar sözlər: S.Vurğun, milli xarakter, E.Qorbunova, “üçlük”, mühit, “Ah, paxıllar”, “A “dostlar”

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.11.2021; qəbul edilib – 19.11.2021

About the prejudicial attitudes towards Samad Vurgun's some theoretical considerations

Aslan Salmanov

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: aslan_salmanov@mail.ru

Abstract. The prejudicial attitudes by Russian literary critic E.Gorbunova, as well as Azerbaijani poets such as S.Rustem, R.Rza and M.Rahim towards the articles “Big art issues” and “Poet's rights” by Samad Vurgun, prominent representative and influential literary critic of Azerbaijan of 20th century that published during the first half of 1953 in the central press is justified based on factual materials. At the same time, these authors denied the master poet's creativity, they accused him of not understanding the essence of national character, receding from a historical approach to reality that is the basic demand of socialist realism, not taking into account being variable of the concepts of “nation” and “national character”, suggesting abstract thoughts that are impractical and can lead to wrong conclusions, and the reasons for these are connected with the environment and the current political regime. Besides it, it is also stated that the accusations made against the poet (especially about Samad Vurgun's thoughts on national character) reflect the truth in some cases. It

is noted that his thoughts about this problem did not really respond to the idea “Friendship of the Peoples” promoted by the regime and goes out of the frame of the method of socialist realism.

Keywords: S.Vurğun, national character, E.Gorbunova, “trinity”, environment, “Oh, the envious”, “Hey, Friends”

Article history: received – 14.11.2021; accepted – 19.11.2021

Giriş / Introduction

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında həm öz zəngin yaradıcılığı, həm də yaratdığı ədəbi məktəb səviyyəsində iştirak etmiş, azərbaycançılıq ideologiyasının poetik düsturunu vermiş, ədəbiyyatın nəzəri məsələləri ilə bağlı yaşarılığını bu gün də qoruyan konsepsiyası olmuş Səməd Vurğunun azərbaycançılığın təbliği və millətçilikdə ittiham edilməsinə son illərin araşdırmalarında az toxunulmayıb. Lakin onlarda daha çox ustad şairin bədii əsərlərinə hü-

cumlar yer aldığından, irəli sürülən ittihamlarda isə, təkcə onun bədii əsərlərinə yox, ədəbi-nəzəri görüşlərinə də “istinadlar” edildiyindən, biz bu yazımızda S.Vurğunun “Böyük sənət məsələləri” və “Şairin hüquqları” məqalələrinə, eləcə də onlara qarşı qərəzli mövqelərdən edilən çıxışlara toxunacaq, obyektiv nəticələrə gəlmək üçün isə araşdırmalarımızı mühit və müəllif kontekstində aparmağa çalışacağıq...

Əsas hissə / Main Part

“Aygün” poemasına qarşı hücumlar – irəli sürülən siyasi mündəricəli ağır ittihamlar xalqın sevimli şairi, nüfuzlu ictimai xadim, akademik S.Vurğunun həbsinə order verilməsi ilə nəticələnmişdi. Təqib və təzyiqlərdə “nisbi sakitlik” yarandıqdan az sonra isə (müxtəlif səbəblər gətirilir; ağlabatan səbəblərdən biri də “Zamanın bayraqdarı”nı yazıb, özünü qorumasıdır) onun bir-birinin ardınca mərkəzi mətbuatda ciddi mübahisələrə səbəb olan iki məqaləsi çap edilir: “Böyük sənət məsələləri” [7, s.141-142] və “Şairin hüquqları” [8]. Məqalələrində toxunduğu bəzi problemlərin (xüsusilə də milli xarakterlə bağlı irəli sürdüyü müddəaların) mövcud ideoloji prinsiplərə, xüsusilə də “xalqlar dostluğu ideyası”na zidd olması şairə qarşı hücumları daha da sərtləşdirir. Əvvəlcə onun əleyhinə Y.Горбунова fəmilli rus ədəbiyyatşünası S.Vurğunun adıçəkilən birinci məqaləsinin dərc edildiyi “Oktyabr” jurnalında da “Sosialist realizminin bəzi nəzəri məsələləri haqqında” adlı məqalə ilə çıxış edir [9, s.164-175], ardınca isə öz qələm yoldaşları və dostları “Sovet şairinin borcu” adlı məktub–məqalə yazıb [1], “Literaturnaya qazeta”ya (16 iyun 1953) və “lazımı yerlər”ə göndəririlər (yeri gəlmişkən: S.Vurğu-

nun “Böyük sənət məsələləri” məqaləsi cəmi iki, Y.Qorbunovanın adıçəkilən yazısı on iki, “dostlar”ın yazısı isə 15 makina yazısı səhifədir)...

Yaradıcılığın ciddi problemlərinə toxunduğu “Böyük sənət məsələləri” adlı məqaləsində S.Vurğun tipikliyi ədəbiyyat və incəsənətin gələcək inkişafı üçün həyati əhəmiyyətə malik problem hesab edir və bu yaradıcılıq aktı haqqındakı anlayışda dəyişiklik etməyi zəruri sayır.

S.Vurğun dramlarda konflikt və xarakter əlaqələrinə də toxunur və ciddi konflikt yaratmağın da xarakterlərin gücü və onların dili ilə bağlı olduğunu diqqətə çatdırır. Yazır ki, “Əsil konflikt yaratmaq, hər şeydən əvvəl güclü, bir-biri ilə ölüm-dirim mübarizəsi aparan xarakterlər yaratmaq deməkdir” [5, s.263].

Bütün sovet ideoloji və ədəbi-mədəni təşkilatları “xalqlar dostluğu” ideyasının təbliğinə (əslində “böyük qardaş”ın özünün və ədəbiyyatının İttifaqa daxil olan digər millətlərin, xüsusilə də türk xalqları ədəbiyyatının “flaqman”ı hesab edilməsi) səfərbər olduğu və bu ideyanın sovet ədəbiyyatının da başlıca vəzifəsi hesab edildiyi bir dövrdə, S.Vurğun yaradıcılıq prosesində tipikliklə yanaşı, milli xarakterin də

yeni keyfiyyətdə meydana çıxarılmasını, milli özgürlüyün bədii ədəbiyyatda ifadəsini də zəruri sayır. Əqidəsindən dönməyən S.Vurğun milli xüsusiyyətləri yalnız milli dillər arasındakı fərqlərdə görənlərə etiraz edir və belə cavab verir: “Dünyada bir çox xalqlar vardır ki, eyni dildə danışılar, lakin onların milli xarakterləri müxtəlifdir. Hər bir xalqın özünün xüsusiyyətləri: öz məişəti, öz ənənələri, adətləri və zövqü vardır ki, bütün bunlar da əsrlər boyunca yarınb inkişaf etmişdir, hər bir xalqın öz təfəkkür tərzı və dünyanı dərk etmək tərzı vardır...İnsandakı milli xüsusiyyətləri düzgün və bütün rəngarəngliyi ilə təsvir etmək böyük və parlaq xarakterlər yaratmaq üçün zəruri şərtədir” [5, s.265].

Y.Qorbunova zəngin bədii dildən istifadəni, eləcə də milli xarakterin yeni məzmununda təqdimini tipikləşdirmənin əsas atributu hesab edən S.Vurğunı: 1. Milli xarakterin mahiyyətini yanlış anlamaqda – problemə marksist yanaşmadan uzaqlaşmaqda; 2. Sosialist realizminin başlıca tələbi olan gerçəkliyə tarixi yanaşmadan faktiki olaraq geri çəkilməkdə; 3. “Millet” və “milli xarakter” anlayışlarının dəyişkən olduğunu nəzərə almamaqda; 4. Praktikadan kənar, yanlış nəticələrə səbəb ola biləcək abstrakt fikirlər irəli sürməkdə ittiham edir. Məzmununa siyasi rəng qatdığı uttihamlarına Lenindən, Stalindən, Malenkovdan və b. partiya funksionerlərindən sitatlar əlavə etməklə daha da kəskinləşdirir... [9, s.166, 174-175]

İttihamlar S.Vurğunı qorxutmur, o, bu məsələlərə iki ay sonra dərc etdirdiyi “Şairin hüquqları” məqaləsində daha ətraflı və dərinə toxunur – milli xarakter məsələsini bir qədər də genişləndirərək, problemi sosializm realizmi metodu və milli-mənəvi dəyərlər kontekstində həll etməyə çalışır (maraqlıdır ki, şair ciddi hücumlara məruz qalsa da, milli xarakter, eləcə də milli forma və sənətkarlıq, milli poetik dil problemini Sovet yazıçıların II qurultayındakı məruzəsində də qaldırır, özünün haqlı olduğunu bir daha dilə gətirir [5, s.352-355].

Haqqında danışdığımız məqalələrdə qaldırdığı problemlərə görə S.Vurğun fiziki təqib və təzyiqlərə də məruz qalmışdır. Bu fakt şairin SSRİ yazıçıların XIV plenumundakı çıxışında da (oktyabr 1953) yer alıb: “Mən bu məsələyə

(milli xarakter məsələsinə – A.S.) “Şairin hüquqları” məqaləmdə də toxunmuşdum...Ancaq bu məqaləyə görə mən Azərbaycanda, nəinki mənən, hətta, fiziki cəhətdən də zərər çəkdim. Elə yüksək mənsəb sahibləri tapıldı ki, məni bir sinif kimi ləğv etmək üçün bütün əsərlərimin teatrların repertuarlarından çıxarılması barədə sərəncam verdilər”... [5, s.271]

S.Vurğunun bədii ədəbiyyatda milli-mənəvi dəyərlərin zəruriliyi ideyasına qarşı, qərıbə də olsa, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, öz qələm yoldaşları da çıxır: üç şair–R.Rza, S.Rüstəm və M.Rahimin imzası ilə “Sovet şairinin borcu” adlı məqalə hazırlanıb, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin sədri M.İbrahimovun qoşma məktubu ilə Moskvaya – “Şairin hüquqları” məqaləsinin dərc edildiyi “Literaturnaya qazeta”ya – baş redaktor K.Simonova və “lazımi yerlər”ə göndərilir (16 iyun 1953-cü il).

“Üçlüy”ün məqaləsi antisovet elementlərin repressiyası məqsədilə Daxili İşlər Komissarlığının nəzdində fəaliyyət göstərən “troykalar”ın hökmlərini xatırladırdı. Onların da məqsədi həmin “qurum” kimi S.Vurğunı cəzalandırmaq – onun sosialist realizmi metoduna qarşı çıxması, əsərlərinin sovet quruluşuna, mövcud siyasi rejimə təhlükə olması haqqında fikir formalaşdırmaq idi. Qənaətlərini “əsaslandırmaq” üçün isə onlar şairin bədii əsərləri ilə yanaşı, yuxarıda adlarını çəkdiyimiz məqalələrinə, eləcə də Y.Qorbunovanın məlum yazısına “istinad” edirdilər. Müəlliflər S.Vurğunun “cüzi ifadə formaları ilə fərqlənən məqalələrinin hər ikisində eyni xarakterli səhvlərə yol verdiyini və məqalələrdə şairin vaxtilə partiya mətbuatı və Azərbaycan ədəbi ictimaiyyəti tərəfindən haqlı tənqiddə məruz qalmış ideya-ədəbi pozuntularına, mahiyyət etibarı ilə haqq qazandırmaq cəhdi” kimi dəyərləndirir, dediklərinə “Böyük sənət məsələləri” məqaləsində “yol verilən səhvlərin Y.Qorbunova tərəfindən əsaslı şəkildə araşdırıldığını” xüsusi vurğulayırdılar [1]. Davamında şairin “hər iki məqaləsində yol verdiyi prinsipi al səhvlərin S.Vurğunun yaradıcılığında təsadüfi olmadığına” xüsusi diqqət yönəldirdilər. Yazırdılar ki, “Səməd Vurğunun “milli xarakter” haqqındakı anlayışı yanlışdır, marksistcəsinə deyil. Daha layıqlı ifadə yerinə o, inadlı şəkildə milli xarakterin müxtəlif millətlərin “əsrlərlə

qazandığı vərdişlərin, bacarıqların, ənənələrin, zövqlərin məcmusu”, “məxsusi düşüncə tərzini və dünyanı dərk etmə obrazı” olduğunu davamlı vurğulayaraq, bizim sosialist millətlərini doğrulamışdırən nə varsa, hamısına kölgə salır, onlara etinasızlıq göstərir.

Lakin “əsrlərlə qazanılmış” ənənələrin, zövqlərin, vərdişlərin və s. içərisində feodal-patriarxal həyatın və dünyagörüşün qalıqları, geriliyi və milli məhdudluğu təcəssüm etdirənləri, bu gün xalqımızın ruhuna tamamilə yad olanları da az deyildi. S.Vurğunun “Şairin hüquqları” adlı geniş məqaləsi şairin vaxtı keçmiş, əhəmiyyətini itirmiş ənənə və zövqləri ifşa, onun öz xalqının sosialist epoxasında daha da inkişaf etmiş xüsusiyyətlərini müdafiə etməsini, Azərbaycan xalqının mədəni keyfiyyətlərini, “milli xarakteri”ni anlaşıqlı və ölkəmizin digər xalqları üçün qiymətli olduğunu əsaslandırmağa, təəssüf ki, imkan vermir. Səməd Vurğun, adətən, “milli xarakter” termini adı altında öz xalqının xarakterinin diqqətəlayiq deyil, keçici, təsadüfi, çox vaxt da köhnəlmiş çizgilərini başa düşür. Bu mülahizənin gerçəkliyini onun feodal-patriarxal həyatı tərənnüm etdiyi, “milli məişət”in vaxtı keçmiş vərdiş və zövqlərinə rəğbət göstərdiyi bir sıra əsərləri ilə tanışlıq da təsdiq edir” [1]. Müəlliflər “qənaətləri”nin təsdiqi üçün təkrarən Y.Qorbunovanın məlum məqaləsinə istinad edir, tipiklik və milli xarakterin dəyərləndirilməsi məsələsində onunla həmrəy olduqlarını bildirirlər.

“Üçlük” də S.Vurğunun adıçəkilən məqalələrində, güya, “konkret faktlar göstərmədən “milli xarakterlə bağlı geniş müzakirələr aparmasının səbəblərini” anlamadıqlarını bildirir. Onlar bədii əsərlərdəki başlıca çatışmazlığı “qəhrəmanların “milli xarakteri”nin yaddan çıxarılmasında yox, “onlarda kommunizm quran sovet adamının dolğun obrazının verilməməsində, bizim sovet adamlarının zəngin mədəni dünyasının və xarakter çizgilərinin açılmamasında” görürlər. Yazırlar ki, “Yoldaş S.Vurğunun Azərbaycanın, Gürcüstanın və Belorusiyanın bir sıra tanınmış şairlərinin istedadlarının yalnız “milli zəmində meydana çıxma və yetişmə bilməsi haqqında” qəti qərar verməsi qərribə səslənir.

S.Vurğunun marksizm-leninizm ideyalarından, realizmdən, xalq həyatından uzaqlaşmaqda, ideya-siyasi səhvlərə yol verməkdə ittiham edən müəlliflər “konkret nümunələr”ə keçərək, şairin cəmi bir fəslini yazıb, 1943-cü ildə çap etdirdiyi “Hürmüz və Əhrimən” əsərini xatırladır, şairi bu əsərdə ciddi-cəhddə “xeyirlə şərar arasındakı qədim mistik-dualist fəlsəfəni” təbliğ etməkdə qınayırlar. Onu “subyektiv idealizmin himnini oxumaqda” günahlandıran “üçlük” şairin digər əsərlərində, məsələn, “İnsan” dramında, “İstiqbal tərənəsi”, “Sözün şöhrəti”, “Ürək” “Həsərət” kimi şeirlərində, “Yazla qışın dəyişməsi”, “Aygün” poemalarında və b. əsərlərində də şairin bu və ya digər formada “gerçək sovet həyatı haqqında səhv təsəvvür yaratdığını, onu təhrif etdiyini, feodal-patriarxal həyatı ideallaşdırdığını bildirirlər.

Müəlliflər “İnsan” dramının baş qəhrəmanı Şahbazın, onların təbirincə, “mücərrəd düşüncə haqqındakı ritorik, uzun-uzadı və yorucu mülahizələrinin müəllif tərəfindən fəlsəfədə yeni söz kimi təqdim edildiyini” bildirirlər. Onlara görə Şahbazın ideallarının sovet adamlarının idealları ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. “Onun təsəvvüründəki kommunizm, “idraka qələbə çalmış”, həyatı yeniləşdirməyə, xalqları xoşbəxt etməyə qadir olan idil bir dünyadır”. “Üçlüy”ün qənaətinə görə, xeyirlə şərar arasındakı qədim mübarizənin “fəlsəfəsinin”, təkcə, “Hürmüz və Əhrimən”də deyil, digər əsərlərdə də təbliği marksizm-leninizm fəlsəfəsinə yaddır. Onlar adlarını çəkdiqləri əsərləri “ideyaca qüsurlu, bədii cəhətdən primitiv” hesab edirlər.

Müəlliflər əsl realist sənətin həyatın primitiv, naturalist təsviri ilə heç bir əlaqəsi olmadığını təsdiqinə lüzum görmür və “mülahizələrinin təsdiqi üçün V.Mayakovskidən və A.S.Puşkindən sitatlar da verirlər...

“Üçlük” mülahizələrini əsaslandırmaq üçün yenə də Y.Qorbunovaya, Q.Malenkova, Mayakovskiyə istinad edib, sitatlar verir, onların tipiklik, realist sənətin gücü, bədii əsərlərdə sırası sovet vətəndaşlarının xarakterindəki yüksək mədəni keyfiyyətlərin üzə çıxarılması və açılması, şairin həyatı dərinədən öyrənməsi, daim hadisələrin mərkəzində olması, onu yetirən xalqla daim qırılmaz tellərlə bağlı olması və b.

məsələlərlə bağlı fikirlərini S.Vurğunun öyrənmədiyini vurğulayırlar.

Müəlliflər “Şairin hüquqları” məqaləsini öz səhifəsində dərc etdiyinə görə, “Literaturnaya qazeta”-nı da günahlandırır, qəzetin Respublikanın ədəbi həyatından xəbərsiz olduğunu diqqətə çatdırırlar. Yazırlar ki, “Əgər, qəzet Azərbaycandakı, heç olmasa, son illərdəki ədəbi prosesdən xəbərdar olsaydı, S.Vurğunun məqaləsində, hər şey bir kənara, son illərdə yol verdiyi ciddi ideya-bədii səhvlərinə haqq qazandırmaq kimi səmərəsiz cəhdlərini, partiya mətbuatındakı tənqidlərə inadlı şəkildə əhəmiyyət verməməsini asanlıqla üzə çıxarardı” [1].

Doğrudur, “üçlük” məqalələrinin sonuna yaxın bir cümlə ilə S.Vurğunun şeirlərində “doğru fikirlərin, inandırıcı müddəaların” olduğunu da qeyd edir, amma bu bircə cümləni də ustad bir sənətkara çox görürlər, elə ardınca da əlavə edirlər ki, “...lakin bu fikir və müddəalar onun məqaləsinin Respublikamızın ədəbi ictimaiyyətinin kəskin etirazına səbəb olmuş prinsipial səhvlərini və bütövlükdə yanlış istiqamətini pərdələyə bilməz. Unutmaq olmaz ki, sovet yazıçısının, təkcə hüququ yox, vəzifəsi də var” [1].

Yuxarıda “üçlüy”ün “Şairin hüquqları” məqaləsini dərc etdiyinə görə “Lit. qazeta”-nı günahlandırıdığını qeyd etmişik. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda məqalənin nəşri ilə bağlı dörd məktub mühafizə edilir [3]. Onları S.Vurğuna “Lit.qazeta”-nın Milli Ədəbiyyatlar şöbəsinin əməkdaşı Yuri Karasyov yazmışdır. Bu məktubların məzmunundan S.Vurğunun da Y.Karasyova məktublar göndərməsi və teleqramlar vurmaı anlaşılır (yəqin ki, onlar Moskva arxivlərində mühafizə edilir)...

Y.Karasyov S.Vurğuna birinci məktubunu 2 may 1953-cü il tarixində göndərmişdir. O, məktubda “Şairin hüquqları” məqaləsinin redaksiyaya daxil olduğu, onu Qardaş Xalqlar Ədəbiyyatı şöbəsinin əməkdaşı Drozdovun oxuduğu və çox bəyəndiyi, Vurğunu “mümkün hücumlardan qorumaq üçün” məqalənin üzərində Drozdovla birlikdə bəzi düzəlişlər etdiyi, Simonov oxuduqdan sonra məqalənin tezliklə dərc ediləcəyini bildirir. Y.Karasyov S.Vurğunun “Oktabr” jurnalında çap olunmuş “Böyük sənət məsələləri” məqaləsinə Y.Qorbunovanın “pole-

mik ruhda yazdığı” məqalənin “ağıl öyrətmək” tonunu bəyənmədiyini də qeyd edir. On gün sonra (12 may) yazdığı ikinci məktubunda isə Y.Karasyov S.Vurğuna şad xəbər verir: “Budur, Sizin məqaləniz, artıq qəzetdə çıxmışdır. Düşünürəm ki, sevinəcəksiniz: axı, o, adi bir məqalə deyil, onun çox böyük əhəmiyyəti var. Redaksiyada o, ağlagəlməz uğur qazandı. Simonovun çox xoşuna gəldi. Digərləri də məqalə haqqında yalnız “əladır”, “gözəldir” dedilər. Hətta, aparıcı əməkdaşlardan biri: “Bax, belə yazmaq lazımdır!” – söylədi.Y.Karasyov daha sonra redaksiyada “Poeziya haqqında son vaxtlar yazılmış məqalələrin içərisində bu məqalənin daha yaxşı hesab edildiyini” [3] diqqətə çatdırır.

Y.Karasyovun S.Vurğun şəxsiyyətinə ehtiramı və yaradıcılığına böyük rəğbəti olduğu (S.Vurğunun yaradıcılığından monoqrafiya da yazmaq istəyirmiş), məqaləyə, özünün də qeyd etdiyi kimi, “böyük əhəmiyyət verdiyi” məktubun hər cümləsində aşkar görünür.

Y.Karasyov S.Vurğuna üçüncü məktubunu 2 iyul 1953-cü ildə (ikinci məktubundan 50 gün sonra) – “üçlüy”ün məqaləsi “Lit.qazeta”-ya daxil olandan və redaksiyada müzakirə edildikdən sonra göndərüb. Məktubun birinci: “Məktubunuzu aldım... oradakı səmimi hisslər, dostluq duyğuları məni çox təsirləndirdi” –cümləsindən Y.Karasyovdan əvvəl S.Vurğunun ona məktub göndərməsi də məlum olur. Məqalə müəlliflərinin və qoşma-məktuba imza atanın adlarını açıqlayan Y.Karasyov yazır: “Həmin sənədin daha haralara göndərildiyini bilmirəm, ancaq biri də “Lit.qazeta”-ya, K.M.Simonovun adına gəlmişdir. Mən o iyrənc məktubu oxudum. Müraciət məndə çox acınacaqlı hisslər yaratdı: əvvəl düşündüm ki, Sizi çox çirkin bir oyuna cəlb etmişəm. Amma, görürəm ki, məsələ heç də Sizin məqalənizdə yox, onların Sizə münasibətidir. Onlar məqaləsiz də Sizi günahlandırmağa nəse tapacaqdılar. Onlar məktublarında özləri-özlərini ifşa edirlər. Bu, uydurulmuş, iyrənc, yaramaz böhtanlarla, təhriflərlə dolu çirkin bir məktubdur. Çox kobud, yolverilməz tonda yazılmış və müəlliflərinin məqsədi aydın görünən məktubun Milli Ədəbiyyatlar şöbəsində qəzəblə qarşılandığını diqqətə çatdıran müəllif əlavə

edir ki, “Moskvada işin əsl səbəbini anlayan adamlar tapılar” – yazarkən Siz haqlı imişsiniz.

Lakin məsələ yalnız Sizə yönələn hücumlarda deyil. Məktubda milli məsələ ilə bağlı ciddi səhvlərə yol verilir. Rəqibləriniz yox, Siz haqlı-sınız. Milli dillərin və milli şüurun inkişafına xüsusi diqqət yetirildiyi bir vaxtda, nədənsə, onlar milli xüsusiyyətləri inkar etmək xəyalına düşmüşlər. Bu, dəfn mərasimində çastuşka oxumaq kimi bir şeydir. Onlar digər müddəaları ilə də özlərini dərin bir bataqlığa salmışlar. Onların məktubunu, heç polemik məqalə də saymaq olmaz” [3]. #Y.Karasyovun məqalə ilə bağlı son qənaəti isə belə olur: “Şəxsən mən hesab edirəm ki, onların məqaləsini heç cür çap etmək olmaz. Əks təqdirdə bu, Azərbaycan Yazıçılar təşkilatı üçün böyük bir rüsvayçılıq olar!” [3]

Məktubda yazılanların S.Vurğunun yalnız istedadını yüksək dəyərləndirən və yaradıcılığını sevən bir şəxs deyil, həm də “bir ədəbiyyatçı kimi dərinədən sarsıtdığını və hiddətləndirdiyini” dilə gətirən Y.Karasyov “üçlüy”ü bu məqaləni yazmağa kimlərin təhrik etməsi ilə də maraqlanır və bir daha S.Vurğunun məqaləsində heç bir səhv olmadığını çoxlarının təsdiq etdiyini xatırladır. “Aləmi qarışırsalar da, doğrunun axıradək doğruluğunda qalacağını” bildirir.

A.Karasyov S.Vurğuna “Oktyabr” jurnalına Qorbunovanın məqaləsinə cavab verməsini də tövsiyə edir. Hətta, bununla bağlı jurnala zəng edib, Tənqid şöbəsinin müdiri Quseva ilə danışdığını da bildirir. Və maraqlıdır ki, Y.Karasyov dördüncü məktubunda da S.Vurğunu Qorbunovaya cavab verməyə təşviq edir. [3] S.Vurğun Y.Qorbunovaya cavab yazır, amma, Ə.Fövzüyə, M.K.Ələkbərliyə, Prokofyevə, M.Quluzadəyə yazdığı cavablar kimi onu da çap etdirə bilmir...

“Üçlüy”ün məqaləsinin qərəzlə yazıldığı göz qabağındadır. Amma, məqalənin niyə bu tonda – tamamilə inkarçılıq, düşmənçilik mövqeyindən yazılması, yəqin ki, səbəbsiz deyil. Səbəb isə, bizə görə, yuxarıların sifarişidir. Düşünürük ki, S.Vurğun kimi görkəmli şairin, nüfuzlu bir şəxsiyyətin, ictimai xadimin, akademik... əleyhinə belə qərəzli məqalənin yazılması, üstəlik onun çap üçün Moskvaya, həm də Yazıçılar İttifaqının qoşma-məktubu ilə rəsmi şəkildə göndərilməsi Respublika rəhbərinin icazəsi ol-

madan mümkün ola bilməzdi. Digər tərəfdən isə adıçəkilən sənətkarlarla S.Vurğunun həm məlum “məqalə”yə qədər dostluq münasibətlərinin olması və sonra da davam etməsi yaxşı məlumdur. Onların S.Vurğunun, ustad şairin də onların yaradıcılığını yüksək dəyərləndirən kifayət qədər məqalələri var. S.Vurğun “üçlük” tərəfindən sərt hücumlara məruz qalmış “Şairin hüquqları” məqaləsində belə milli xarakterlə bağlı mülahizə və qənaətlərinin təsdiqi üçün bəzi Azərbaycan şairlərinin, o sıradan həmin sənətkarların da yaradıcılığına toxunur və ünvanlarına xoş sözlər söyləyir. Yazır ki, “Azərbaycanlı Süleyman Rüstəm və belarus Arkadi Kuleşov, rus şairi Mixail İsakovski və gürcü şairi Georgi Leonidze kimi bir-birinə oxşamayan şairlərin istedadları yalnız milli zəmində inkişaf edib ərsəyə çata bilməşdir” [5, s.276]. Yaxud: “Süleyman Rüstəmin qabarıq, parlaq boyalarla cilalanmış şeirini heç bir zaman Əhməd Cəmilin lirik tonun, qızgın bir səmimiyyətin üstün gəldiyi şeirləri ilə qarışdırmaq olmaz. Rəsul Rza və Məmməd Rahim kimi şairlər bəzən yaradıcılıq müzakirələrində coşaraq, hətta, bir-birini “inkar” etməyə təşəbbüs göstərirlər. Lakin nə etmək olar? Əlbəttə, bu, lazımsız halda müəyyən bir qütbə keçmək, “inkar”a yol vermək deməkdir. Ancaq, mahiyyət etibarilə belə bir müzakirə onu təsdiq edir ki, bizim şairlərimiz canlı, bir-biri ilə yaradıcılıq yarışında çalışaraq inkişaf edir və irəliləyirlər. Bizim əsas yaradıcılıq metodumuzun imkanları daxilində hər bir şairin öz fərdi poetik üslubunu yaratmağa və onu dərinədən ifadə etməyə bütün hüquqları vardır” [5, s.278-279].

Əlavə edək ki, adıçəkilən şairlər öz çıxışları və yazılarında repressiya illərində S.Vurğuna qarşı hücumlar haqqında da xeyli maraqlı məlumatlar vermiş, həmin dəhşətli illərdə onun özünü bütöv və böyük şəxsiyyət kimi apardığını təsdiqləmişlər. Məsələn, ustad şairin əsərlərini “həyatın səsi və cırıntısı” adlandıran, adının isə hələ sağlığında zəmanəsinin böyük şairlərinin adı ilə yanaşı çəkildiyini, şöhrətinin xarici ölkələrə də yayıldığını, Avropa və Asiyanın görkəmli sənət adamlarının onu tanıdığını, ədəbi fəaliyyətini maraqla izlədiyini diqqətə çatdıran M.İbrahimov yazır ki, “Şəxsiyyətə pərəstişin yaratdığı bəzi mürəkkəb və faciəli hadisələ-

rin üstündən şair çoxları kimi göz yumub keçmir, həm namuslu vətəndaş, həm də həqiqi sənətkar olaraq münasibətini bildirirdi, nahaq təqib olunan və ya ləkələnən adamları açıqdan-açığa müdafiə edir, buqələmun kimi rəngini hər dəqiqə dəyişib, dondan-dona girən mənsəbpərəstlərin adını nifrətlə çəkirdi. Əlbəttə, bütün bunlar onun şəxsi həyatını ağırlaşdırır, iztirablı mübarizə ilə doldururdu” [2, s.102-103].

M.İbrahimov müsahibələrindən birində də repressiya illərində S.Vurğunun “çox dara çəkildiyini, onu rus xalqının düşməni adlandırdıqlarını, cəlladın (M.C.Bağırovun – A.S.) onun haqqında donos toplatdığını, bu işə onun özünü də cəlb etmək istədiyini” bildirir [6, s.150].

S.Vurğunla yaxın dost olduğunu dilə gətirən M.Rahim də repressiya illərində onun daim təqib və təzyiqlərə məruz qaldığını, “haqsızlığa, ədalətsizliyə dözə bilməyib, canına qıymaq istədiyini” diqqətə çatdırır [2, s.140].

Bu dediklərimiz və nəşr normaları səbəbindən çoxunu deyə bilmədiklərimiz məktub-məqaləni hazırlayan nə S.Rüstəmin, nə M.Rahimin, nə R.Rzanın və nə də M.İbrahimovun S.Vurğuna qarşı heç də qisas hissinin olmadığını, əksinə, onun şəxsiyyəti və yaradıcılığına rəğbətlə, ehtiramla yanaşdıqlarından xəbər verir (həqiqət nəminə etiraf edək ki, yalnız S.Vurğunun R.Rza ilə bəzi yaradıcılıq mübahisələri olmuş və bu da dövrü mətbuatda öz əksini tapmışdır). Düşünürük ki, onlar, sonradan özlərinin də peşmançılıq hissi keçirdikləri (S.Rüstəm bunu etiraf etmişdir) o addımı atmağa məcbur edilmişlər. Sovet dövründə tanınmış ziyalılar, şair və yazıçılar, alimlər arasındakı mübarizə və münaqişələrin, məhz, M.C.Bağırovun göstərişi ilə həyata keçirilməsi ilə bağlı kifayət qədər faktlar mövcuddur. S.Vurğuna qarşı hücumların təşkilatçısı da M.C.Bağırovun özü olmuşdur. “Aygün” poeması haqqında professor M.Quluzadənin imzası ilə dərc edilən məqaləni də (həqiqət nəminə onu da deyək ki, məqalə üzərində “bir neçə qələm işləmişdir” – bu fakt AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Mirəhmədovun S.Vurğun haqqındakı xatirəsində təsdiqlənir) [2, s.270] o, təşkil etmişdir. M.C.Bağırov və dəstəsinin mühakiməsində də onların “Azərbaycanın sevimli şairi, görkəmli sovet yazıçılarından biri S.Vur-

ğunu aradan götürmək qəsdləri” ifşa edilmiş, bu məqsədlə topladıqları iki qovluq material əşya-yi-dəlil gətirilmişdi. Sübut edilmişdi ki, M.C.Bağırov S.Vurğunu 1937-ci ildən “kontrol”a götürmüş, əlaltıları vasitəsilə onu “yoxlatmış”, S.Yemelyanov isə bu işdə daha “fəal” olmuşdur. Məhkəmədə mərhum yazıçı Süleyman Vəliyevin S.Vurğundan onun millətçi olduğunu təsdiq üçün “donos” toplamağa təhrik edilməsi faktı da (bu işə razılıq vermədiyinə görə onu sürgün etmişlər) açıqlanmışdır... [4, s.98]

Xatırladaq ki, daim təqib və təzyiqlərlə üzləşməsi, hücumlara məruz qalması ilə bağlı keçirdiyi sarsıntılar S.Vurğunun yaradıcılığında geniş yer alıb. Şairin özünə qarşı sonuncu hücumlardan sonra – 1954-cü ildə (M.C.Bağırov vəzifədən uzaqlaşdırıldıqdan sonra) yazıldığı aşkar görünən (“Kirpi” jurnalına müraciətlə qələmə alınıb, lakin hansı səbəbdənsə heç bir mətbu orqanda dərc edilməyib) “Müxənnət” şeiri sırf bu mövzudadır və konkret ünvanlıdır – “birinin ayağını yalayıb, min birini quduz kimi dalayan, ürəkləri, beyinləri talayana” – diktatorun əlaltılarından birinin ifşasına həsr edilib. Şeirdə deyilir:

*Gözlərimdə iki parça buz donub,
Anan səni yaman uğursuz doğub,
De, əllərin neçə günahsız doğub?
Yaman getdi, getdi “şef”in, müxənnət,
Din, necədir indi kefin müxənnət?*

S.Vurğuna qarşı hücumların tarixi çox uzun, demək olar ki, yaradıcılıq ömrü qədər olmuşdur: təqib və təzyiqlər ilk mətbu şeirlərindən başlayıb, 1954-cü ilə qədər davam etmiş, bir il sonra isə sağalmaz xəstəliyə tutulan şair çox keçmədən (1956-cı ilin 27 mayında) dünyasını dəyişmişdir. Şairin dünyasını vaxtsız dəyişməsində isə ona qarşı təşkil edilən hücumların təsiri az olmamışdır. Bunu “Böhtan” adlı şeirində şair özü də etiraf edir – ünvanına deyilən böhtanlardan cana doyan şair deyir ki:

*İndi bu böhtanlar mənə dar gəlir,
Saçlarım ağarır, ömrüm gödəlir...*

“Ah, paxıllar...” adlı şeirində isə özünün “gözəl bir dövrandə yaşadığını, xoşbəxt elinin

Vurğunu” olduğunu dilə gətirməsini şairin özü təkzib edir:

*Fəqət, durur gözlərimin qarşısında bu iblislər,
Ürəyimdə külək əsir, yarpaq düşür, çiçək
solur...
Gecəm keçir xəyal ilə, sual verir mənə səhər,
Hansı şair, hansı qələm öz vaxtında xoşbəxt
olur?*

Bu misralar isə şairin, doğrudan da, intihara məcbur edilməsindən xəbər verir:

*El istər hər sözü, şerim cahanda bir şüar
olsun,*

*Paxıllar cəhd edirlər ki, sözümlə gülzarı xar
olsun.
...Rəzillər can atırlar ki, rübabım sınısın aləmdə,
Nəsibim, taleyim, haqqım – soyuq bir intihar
olsun.*

Və nəhayət, “A, “dostlar” şeirində fenomenal istedadı və böyük zəhməti hesabına qazandığı, heç bir sənətkara nəsib olmayan xalq sevgisindən, şöhrətdən yenə də şair özü imtina edir. Deyir ki:

*Böyük bir hüsnərim yoxdur, bilirəm,
Bəzən öz-özümə baxıb gülürəm.
Artıq can üstəyəm, artıq ölürəm,
Şöhrətim quru bir səsdir, a “dostlar”...*

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, “üçlüy”ün məqaləsini təqdim etmək və barəsində danışmaqla bizim onları günaqlandırmaq məqsədiniz yoxdur. Məlum olduğu kimi, S.Vurğunun özü də, bəzən bu kimi hadisələrin iştirakçısına çevrilməyə məcbur edilmiş və kimlərsə əleyhinə çıxışlar etmişdir. Düşünürük ki, bu materiallar üzə çıxarılmalı və obyektiv, qərəzsiz şəkildə araşdırılmalıdır. Əvvəla, ona görə ki, acı da olsa, bunlar gerçəkdir, eyni zamanda öz xalqımızın keçdiyi yol, öz ədəbiyyatımızın tarixidir. İkincisi də məqsədli təşkil edilən bu kimi qarşıdurmalar o ağır illər-

də yazıb- yaradan şair və yazıçıların bütövlükdə ömürlüyünə–ailə üzvlərinin həyatına, eləcə də yaradıcılığına təsirsiz ötüşməyib. Bu tip materiallar, təkcə, S.Vurğunun deyil, repressiyaların hazırlanma mexanizminin və repressiyaya məruz qalmış sənətkarların yaradıcılığının araşdırılmasında zəruri materiallardır. Onlar öyrənilmədən nə yazıçı və şairlərin əsərlərinin “elmi pasportları”nı, nə mükəmməl elmi-tənqidi nəşrlərini hazırlamaq, nə də ədəbiyyatımızın obyektiv və mükəmməl tarixini yazmaq mümkündür.

Ədəbiyyat / References

1. ARDƏİA, f.340, s.1, s.v.357.
2. İbrahimov M. Əziz xatirələr. Səməd Vurğun xatirələrində. Bakı: “Xan”, 2016.
3. Karasyov Y. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Arx.46, Q-52/1035, f.27, s.1, s.v.662.
4. Vəliyev S. Qanadı sınmış quş da uçarmış. “Azərbaycan” jurnalı, 1988 №3.
5. Vurğun S. Böyük sənət məsələləri. S.Vurğun. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, V cild. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005.
6. Yusifli V. Səksən ilin bir günü (M.İbrahimovla müsahibə). “Azərbaycan” jurnalı, №11-12, 1991.
7. Вургун С. Вопросы большого искусства. ж., “Октябрь”, 1953 №2.
8. Вургун С. Права поэта. “Литературная газета”, 12 may 1953.
9. Горбунова У. О некоторых вопросах теории социалистического реализма, ж., “Октябрь”, 1953 №4.

Противоречия в подходе к некоторым теоретическим аргументациям Самеда Вургуна

Аслан Салманов

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: aslan_salmansoy@mail.ru

Резюме. В статье на основе фактического материала отражены противоречивые взгляды русского литературоведа Е.Горбуновой и азербайджанских поэтов С.Рустама, Р.Рзы, М.Рагима в отношении напечатанных известным представителем азербайджанской литературы XX века и видным знатоком литературы Самедом Вургуном в центральной печати в первой половине 1953 года статей «Важные вопросы искусства» и «Права автора». Причина неприятия вышеуказанных лиц в целом творчества мастера поэзии и обвинений в неверном понимании требований исторического подхода к важнейшему принципу исторической реальности социалистического реализма, сущности национального характера, различий в понятиях «нация» и «национальный характер», отдалении от практической деятельности, высказываний абстрактного характера, что может привести к неправильным выводам... связана с существующим политическим режимом среды. Кроме этого, в статье привлечено внимание к обвинениям, в некоторых случаях, по поводу его высказываний (особенно в отношении к аргументам С.Вургуна о национальном характере), что исходило из реальности того времени. В статье указано, что его размышления по этой проблеме, действительно, не отвечают пропагандируемой режимом идее «дружбы народов» и выходят за рамки метода социалистического реализма. Упомянуто, что нападки на С.Вургуна были вызваны влиянием его творчества и некоторых произведений на эту тему.

Ключевые слова: С.Вургун, национальный характер, Е.Горбунова, «тройка», среда, «О завистники!», «Друзья!»